

О. М. Мозолюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СТАРΟΣЛОВ'ЯНІЗМИ В ІСТОРИЧНІЙ ЕПОПЕЇ «НАШ БІЙ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті автор характеризує функціонування старослов'янців у історичній епопеї «Наш бій за Державність» Івана Огієнка, які й зараз зберігають південнослов'янські риси і виділяються за фонетичними, словотвірними та лексичними ознаками.

Ключові слова і словосполучення: старослов'янці, історична епопея, старослов'янська мова, фонетичні ознаки, словотвірні ознаки.

«Говорити й писати – не одне. Для розлогих казань треба мати за душею тьму-тьмуну словес, а для писання слід добирати їх скупо й містити густо, як гончар із жменьки землі ліпить красну корчагу, що потому озвенить у руках. Письмо – хитромудра штука. Кортить написати багато, але слів для цього зужити треба мало» [3, с.35].

Творча спадщина Івана Огієнка надзвичайно багатоліка й філігранна; цінна для прийдешніх поколінь своєю переконливістю, монументальністю, всепритягальною силою думки й духу, вічними істинами Добра, Любові, Віри, Надії, відданим служінням українському народові й православної церкві, безмежною широтою таланту, первородним криком душі, яскравим горінням власного серця, теплом отчої землі, великим бажанням доброї долі, а також волі для своїх побратимів. Безперечно, такий письменсловець не міг народитися без допомоги Божої іскри, без Божого благословення. Так творити могла лише людина з великою любов'ю в серці, з глибокою внутрішньою свободою, вірою в Бога, натхнена світлим благовістям.

Читаючи художні твори Івана Огієнка, без кінця черпаєш знання з його віковичної криниці, чиста, тверда чи м'яка, гіркувата чи ламка, гостра чи терпка, а подекуди й солодка вода якої тамує нашу духовну спрагу, живить кожному клітинку мозку, дозволяє причаститися життєво необхідною енергією високого Слова предтечі – Митрополита Іларіона. І дійсно, міцний духовний стержень ми можемо віднайти лише за допомоги тих, чие життя «було високочеснотне, а праця всежиттєва, і все на користь українському народові. Знати все це нам завжди кінечно й потрібне, щоб і самим так же жити і так працювати на землі...» [5, с.10]. Переконана, якщо міцна духовна основа – міцна й сама нація.

У своїх романах, поемах Іван Огієнко глибоко осмислював духовний та історичний досвід свого народу. Його твори – це справжня невичерпна духовна скарбниця, яку ми повинні вивчати, досліджувати, осягати розумом, серцем, душею, всім своїм еством.

Мета нашого дослідження – виявити й охарактеризувати вживання старослов'янців, що виділяються за фонетичними, словотвірними та лексичними ознаками в історичній епопеї «Наш бій за Державність» Івана Огієнка.

Старослов'янська мова, створена для потреб християнської церкви, згодом почала обслуговувати різноманітні потреби суспільства, сприяючи зміцненню культурних зв'язків між народами слов'янського світу, впливаючи на формування й розвиток усіх слов'янських мов. Тому можна стверджувати

ти, що духовна культура українського народу значною мірою сформувалася під впливом конфесійної літератури, писаної високим (духовним) стилем – старослов'янською мовою, яка стала для українців «першим словесним виразом найвищих духовних цінностей – християнського віровчення» [1, с.5].

Наукове вивчення старослов'янської мови розпочалося в кінці XVIII століття і пов'язане з ім'ям видатного чеського славіста Й. Добровського. Він перший почав досліджувати лексику церковних книг, зіставляючи словникові відповідники старослов'янських текстів з лексики живих слов'янських мов. Старослов'янською та церковнослов'янською лексикою активно займалися й інші мовознавці, зокрема чеські й словацькі – П. Шафарик, Л. Гейтлер, В. Вондрак, Я. Станіслав, Й. Вапшія та інші; болгарські – Б. Цонев, С. Младенов, К. Мирчев та інші. Чимало для старослов'янської лексикології зробив словенець Ф. Міклюпич, його учень В. Ягич, хорват за національністю, німецький лінгвіст А. Шлейхер, французькі вчені А. Вайан, А. Мейє, голландський славіст Н. Ван-Вейк та інші. [4, с.74; 9, с.15].

Значний вклад у розвиток славістики внесли видатні російські мовознавці – О. Востоков, І. Срезневський, С. Кульбакін, Г. Хабургаєв, Ф. Буслєв, О. Бодяньський та інші. Із українських учених дослідженням старослов'янської мови найбільшою мірою займалися В. Григорович, М. Смотрицький, А. Майборода, М. Станівський, К. Трофимович та багато інших. Наукові праці, присвячені вивченню церковнослов'янської мови як українського варіанта старослов'янської належать академікові М. Возняку, О. Потебні, С. Грушевському [2, с.56]. Проте «останнім дослідником, який залишив по собі серйозні студії, був професор Іван Огієнко (Митрополит Іларіон)» [4, с.3].

Майже упродовж двох століть українська культура легковажно жертвувала власною старослов'янською спадщиною. Більшість українських мовознавців, літераторів XIX – XX століть, наполегливо орієнтувались лише на народні джерела, так і недооцінила вишуканої краси вже українського, з походження старослов'янського слова, яке вражає величчю думки і почуття, прекрасною гармонією звучання і сприйняття, єднанням з духовним корінням пращурів, у Огієнкової літературно-художньої спадщині:

Радуйся, Ти бо еси Престол Царський!
Радуйся, Зоре, що сонце виявлює!
Радуйся, Невісто Невісна! [6, с.173],

або ж

Й Хреста поставив Первозванний
На Горах цих у врем'я оне:
Це Дар Небесний, Церкві даний,
Що в нас повіки не схолоне!... [6, с.203].

Так, окремі рядки історичної епопеї «Нащ бій за Державність» рясніють старослов'янськими. Сам автор писав: «Мій твір... – це епопея всенародна, всенациональна. Його я виношував довгим життям своїм, а писав кров'ю серця свого...» [56, с.7].

Найголовніша і найсвятіша ідея українського народу, від давніх віків успадкована, – незалежна українська держава – проходить через усю Огієнкову епопею, в якій автор описує вікопомні національні змагання за соборність України ще часів гетьмана Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Івана Мазепи, використовуючи слова зі «священної» мови, яка стала посередником у перенесенні на український ґрунт загальноновживаної лексики, конфесійних і філософських понять, антропонімів грецького, давньоєврейського і латинського походження тощо [8, с.196].

Аналізуючи вживання старослов'янizmів у історичній епопеї Івана Огієнка «Наш бій за Державність», ми зупинимось загалом на характеристичці фонетичних словотвірних та лексичних запозичень [7, с.123; 8, с.196-197].

Насамперед простежимо функціонування старослов'янizmів, які виділяються за фонетичними ознаками:

1. Неповногосні звукосполучення [ра], [ло] відповідно до українських [оро], [оло]; *вразий, град, гради, храм, хлопи, злото, бранець, бранка*. – Уніги їхні Храми Божі Насиллям збройним відбирали... [6, с.12]; *Засів Богдан в столичнім граді, У славнім місті Чигрині*... [6, с.82]; *А тут нехай панота вража В облозі жде свої долі!* [6, с.85]; *Готова з злата її палата, Вона ж пішла в козаську клуно!*... [6, с.114]; *Як бранець, конав Геденон в Царгороді, «Смирений чернець» у неволі* [6, с.178]; *І скрикнула бранка до рідного сина, І в розпачі витягла руки*... [6, с.187] та інші.

2. Звукосполучення [ра] на початку слова перед наступним приголосним відповідно до старослов'янського [ро]: *раб, раби, рабство, рабський, рала*. – І світ рабові розвиднявся, І він хапав кілка чи косу... [6, с.8]; *І затаплилася рабська рана, І повиймались труйні жала!* [6, с.37]; *Замучив нас ворог у рабстві тяжкому, Дістанем права боротьбою* [6, с.50]; *Вдалось в матню схопити Богдана Й Москві віддати державні рала*... [6, с.124]; *Терпіти досить рабські болі, – Вберіть меча в червоній квіті!* [6, с.143] та інші.

3. Сполучення приголосних звуків [жд], якому на місці праслов'янської сполуки *dj в українській мові відповідає [ж]: *страждати, страждання, вождь, діждатися, довгождана*. – Та не дай Україні страждати, Припини катування суворі!... [6, с.16]; *Звільнити нашу Праву Віру з її унійного страждання* [6, с.46]; *В бою, як Вождь, на першій місці Грозою меч його літає*... [6, с.51]; *Туди махнув Вождь Булавою, Й майорять пострашні ознаки*... [6, с.83]; *І мало хто діждався ранку, Бо славному смертю прийняв без плями*... [6, с.100] та інші.

4. Початковий [j] відповідно до староукраїнських [о], [у]: *єдність, єдина, єдиний, єднання, (во)єдино, єзуїти, Єрусалим, юний, юні, юдський, Юда*. – Ой люлі, Розрадо Єдина, Отцеві Небесному Хвала! [6, с.20]; *Дозволь, Мій Єдиний, спитаю, – Коли вже настане Світання?*... [6, с.23]; *Нема єднання в нас і сліду*... [6, с.26]; *А серед боязких обав Вже мчить на юдський скакуні*... [6, с.93]; *Це Польщу вбили єзуїти, Як збройно унію понесла* [6, с.130]; *Старшинство єдності не має, Московських ласощів охоче*... [6, с.145]; *Й підступно скрізь московські змори Ведуть у Край вабкого Юду*... [там само]; *Путі визволення єдині: Мечем розбиті ворожі ґрати!* [6, с.147] та інші.

До словотвірних особливостей старослов'янizmів слід віднести такі, як:

1. Префікси:

а) *вос-* (воскреснути, воскреслий, воскресити) – *І Кобзарі крутом заграли, Й бандура скрізь рясними плаче, Й воскресли вольні Ідеали, Воскресло Мріяння козаче*... [6, с.11]; *Воскресла знов Русь-Україна, І шлють посольства її держави*... [6, с.79]; *І в крові омига, воскресла в пожарі, Ясна Україна поставне, Й Народ мій прокинеться в згоді та впарі*... [6, с.132]; *Й Князівство Руське воскресити Забракло в нас живої сили*... [6, с.170]; *Та воскресив я Матір мертву, – І жити буде орлокрила*... [6, с.143] та інші;

б) *пре-* (преісподня, престол, преславний, препоганий, прехоробрий, превеликий, премудрий, Пресвятий (іменник), Пречиста (як іменник і прикметник) – *Перша Пречиста (15-го серпня), коли до Києва шливе – сходиться і з'їжджається – вся Україна, – Пречиста Матінка*... [6, с.113]; *Ця незгода втекла з преісподні, Щоб не бачити світу Спокою*... [6, с.28]; *Уже почав Богдан преслав-*

ний Творити Вольную Державу!... [там само]; Хай згине кодло препогане, Дя Польщі йде пора остання!... [6, с.69]; Рятуй нас, Матінко Пречиста, Від помсти вражої руки! [6, с.101]; І що народиться в цій зливі, Відомо тільки Пресвятому... [6, с.157]; Радуйся, Ти перевищеш розум премудрих... [6, с.173] та інші.

2. Іменникові суфікси:

а) -тель (святитель, святители, приятель) – І всі Святители Господні Рятують Русь Хрестову з мли! [6, с.78]; Українська Православна Церква дала великого вченого Святителя Димитрія Туптала [6, с.8]; І Кримський хан стає Богдану Мічним приятелем сердечним... [6, с.79];

б) -ств- (братство, багатство, рабство, панство, духовенство, постільство, переступство, старпінство, князівство, безправство, товариство, людство, поганство) – Знімались Братства з Хоругвами За церкву Божу й Праву Віру... [6, с.13]; І посольство від Папи приймає... А в палаті багатство безкрає [6, с.19]; Замучив нас ворог у рабстві тяжкому, Дістанем права боротьбою [6, с.50]; Ї лизали довго панство рани, Ї паліли з сорому та з болю... [6, с.56]; Все Духовенство до Богдана Потиху з радистю пристало [6, с.58]; Пішло постільство все в козаки, Ніхто не хоче до землі... [6, с.92]; Та Русь зробилася засміла, Ї переступство безкрає! [6, с.94]; Ой кров'ю панською оросить Безправство прокляте безкрає... [6, с.169]; Бо тумство пхає до обмани, І родить зраду, юдство й глум [6, с.191] та інші;

в) -ин- (святиня, будучина) – І хоч без Хреста ця Святиня зостане, Нову поставлю із злата... [6, с.179]; Народ і Православна Церква міцно поєдналися в Україні, і разом пішли й ідуть до Світлої Будучини [6, с.6]; І сяє он Хрест на Святині, Вся церква горить у промінні [6, с.178];

г) -тв- (гонитва, молитва, молитви) – На коні, брати, і всі разом за мною За тумами вихром в гонитву! І срібною сяє Сірко сивиною, а серце шепоче Молитву... [6, с.190]; І руки звів Андрей Угору, Ї стояв в Молитві, як тополя [6, с.199]; З ним воскресли й Надії весінні І в Молитвах лились до Небес [6, с.27].

3. Дієприкметникові суфікси -уц- (-юц-) у прикметниках сучасної української мови: видопцій, невмирущий, невидопцій, повсюдсущий, живущий, цілющий. – Невмирущий бій за Державність України! [6, с.5]; Були й Кобзарі видопці, Що прокидались Кобзарями, Верткі в'юни повсюдсущі, Були меткими бунтарями [6, с.11]; І знов Україна живуща воскресне [6, с.25]; Старший Кобзар, ніби справді невидопцій, бас, високий та стрункий... [6, с.13]; І сонячні теплі й цілющі проміння Оживлять всю нашу природу [6, с.132]; Сусіди заздрили здадеку, Ї втинали їй живущі крила... [6, с.113]; І цілющі плоди зачинали вже спіти, Ї надкі пахоці чулись розмаю... [6, с.144] та інші.

4. Складні слова з першим компонентом благо-: благословити, благословляти, благочестивий, благочестиві (іменник), благодать. – Хрестом Святим благословляю, Нехай святиться Божа Воля [6, с.18]; А Священик високо підняв Хреста і сильним голосом виголошує на всю площу протиунійне (благочестиве) гасло ... [там само]; Господи, – спаси благочестивих І вислухай нас!... [там само]; І зійшов Андрей на ті Гори, поблагословив їх, поставив Хреста... [6, с.197]; Христос освятить ці простори, Тут Благодать засяє Божа!... [6, с.199]; Ї Андрей благословив Країну, І на Горах Хреста поставив [там само] та інші.

Окрему лексичну групу, значну за обсягом, стилістичними функціями та семантичними ознаками в аналізованому творі Івана Огієнка становлять старослов'янзми, засвоєні з XI століття, коли старослов'янська мова виконувала роль єдиної міжнародної літературної мови всього слов'янства.

Наприклад: акафіст (богослужіння, яке служать стоячи; букв. несідальний) [1, с.13], алилуя (вигук – приспів у богослужбових текстах; букв. «прославляйте Ягве») [1, с.13], Апостол, Бог, брат, владика, Господь, Божий Дух, вої, волити (хотіти, воліти) [1, с.29], вонний, воннощі, врем'я, гріх, дар, Небесний Дар, Десниці Божа, жало, зріти (спостерігати, дивитися) [1, с.173], Велебні Отці, ложе, ісповідувати, первородний гріх, мста, небеса, Господня манна (чудесна пожива ізраїльтян під час мандрівки через пустелю [1, с.105], наректи, навсує (марно, даремно) [1, с.41], небо, Отець Небесний, невіста (невістка, наречена) [1, с.121], обава (чарівник, ворожбит; волхв) [1, с.131], огонь, озирати (роздивлятися; брати до уваги; оглядатися) [1, с.137], оне, они, побіда (перемога) [1, с.155], Первозванний, Первозванна, перст, повісти (розповісти, повідомити) [1, с.157], прозріти, Піснопіння, Праведний Суд, паки (знову; ще; ще раз; також) [1, с.150], рай, святий, священний, смиренний (низький, принижений, покірний; замучений, закатований; пригнічений; ласкавий [1, с.255], собор, соборний (спільний; соборний; громадський, зібраний; загальний; католицький) [1, с.245], спасіння, скорбний, союз, супроти, супостат (ворог, неприятель) [1, с.268], супруг (запряжка, ярмо; приятель, друг; подружжя; плюб) [1, с.269], суд, уста, фіміям (ладан, пахопці) [4, с.232] та інші.

Як свідчать наведені приклади, автор використав слова різних лексикограматичних класів: найбільшою мірою – іменники й прикметники і меншою – дієслова. Трапляється також поодинокі приклади вживання займенників і прислівників старослов'янського походження. Наприклад: Давно-давно, в часи ще они Ходила Скорбна по землі... [6, с.26]; І поки житимуть козаки, Ми будем битися за Волю, – Кажу вам щиро паки й паки: Мечем скуємо власну Доло!... [6, с.136]; Владик не видамо на страту, І заявляем паки й паки: Вкоротим руки ляху-кату!... [6, с.201].

Кожен старослов'янizm має власне забарвлення, сприйняття, звучання, глибинний мисленно-емоційний зміст. Так, у слові «Православіє» звук [і] несе у своєму звучанні блакитний, високий, небесний колір-смісл, єднає з Небесними Сферами [2, с.334]. Наприклад:

Бо Київ – Руським градам Мати,
Столиця Сходові єдина, –
Він буде вічно розцвітати,
Як Православія перлина [6, с.200].

Іван Огієнко, використовуючи старослов'янizми, намагався зберегти світломузику кожного слова, прадавній корінь нашого духовного стилю і цим наблизити нас до живої кирило-мефодіївської традиції.

Його палке, щире, високе Слово підносить наш дух, робить нас сильнішими, заставляє мислити, радіти, співпереживати, а отже, й боротися, бо наш бій за державність продовжується й сьогодні.

Митрополит Іларіон залишив світові й людям «чекан своєї душі», це – голловний скарб. А те, з чим наше серце, звісно, завжди з нами.

Список використаних джерел:

1. Белей Любомир. Старослов'янсько-український словник / Любомир Белей, Олег Белей. – Львів : Свічало, 2001. – 331 с.
2. Біленька-Свистович Л. Старослов'янська мова : підручник зі словником для духовних навчальних закладів / Л. Біленька-Свистович, Н. Рибак. – К. : Криниця, 2000. – 335 с.

3. Дочинець М. Криничар / Мирослав Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2012. – 332 с.
4. Мельник Я.Г. Церковнослов'янська мова / Я.Г. Мельник, О.М. Лазарович. – Івано-Франківськ : видавець Третяк І.Я., 2008. – 244 с.
5. Митрополит Іларіон. Канонізація Святих в українській церкві. Богословська монографія. Українська Патрологія / Іларіон Митрополит. – Вінніпег : Видання «Нашої культури», 1965. – Ч. 4. – 224 с.
6. Митрополит Іларіон. Наш бій за Державність: історична епопея / Іларіон Митрополит. – Вінніпег, 1962. – Ч. I. – Т. 3. – 224 с.
7. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 440 с.
8. Сучасна українська літературна мова : підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Площ та ін. ; за ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
9. Царалунга І.Б. Старослов'янська мова : навчальний посібник / І.Б. Царалунга. – Львів : Новий світ–2000, 2011. – 188 с.

The author characterizes the functioning of staroslov'yanizmiv historical epic «Our fight for Statehood» by Ivan Ogienko, which even now keep South Slavic features and stand for phonetic, lexical and derivational features.

Key words and phrases: Old Slavic words, historical epic, Old Slavic language, phonetic signs, derivational features.

Отримано: 28.08.2013 р.

УДК 82.09:821.161.2(Богацький)

Я. В. Нагорний

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

РЕЦЕПТИВНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ПРАКТИЦІ ПАВЛА БОГАЦЬКОГО

Статтю присвячено творчості діаспорного шевченкознавця Павла Богацького, зокрема моделюванню образу Тараса Шевченка в його дослідженні «Трагедія самотньої душі (Інтимна сторінка біографії Т.Г. Шевченка)» (1950 р.). Закцентовано увагу на жіночих образах Шевченка у його творчості, а також на рецепції автора щодо розкриття інтимної сторінки в особистому житті Тараса Григоровича Шевченка.

Ключові слова і словосполучення: Павло Богацький, Тарас Шевченко, інтимні сторінки, літературна рефлексія, метатекстовий коментар, шевченкознавчі студії.

Постановка проблеми. Шевченкознавчі студії П.О. Богацького досі перебувають поза науковою рефлексією, незважаючи на те, що він є автором низки статей, кількох книжок. У такому розрізі доречно буде навести слова П. Богацького, який писав: «Зрозуміти, як належить, твори якогось творця-поета, композитора, маляра і т. д. не можна без досконалого ознайомлення з його життєписом. Бо творчість художника тісно пов'язана з фактами його життя і є проявом його думок, переживань і поступовань» [1, Богацький, ел. ресурс, 16.04.2013]. Проблематичність досліджуваного пласти праць письменника логічно спроєктує нас до **мети**, яка полягає в тому, аби на конкретних прикладах змоделювати образ Тараса Шевченка в рецепції діаспорного письменника Павла Богацького (1883-1962), зацентовуючи на жіночих образах у житті й творчості Кобзаря.